

Akademiiline Rootsi-Eesti Selts

Fond 122
Säicek 25

Linn, Otto

Alust suurprotsessist 17. saj.
lõpul rahvaõiguse taast
teeloomustajana

[1932]

31 e.

1

rannaõiguse tava iseloomustajana

Uhest suurprotsessist 17. sajandi lõpul. *)
=====

Meriõnnetuste tõttu randunud, karile jooksnud ja hukkuvate laevade paljaksröövimine rannaõiguse nime all kohapealsete rannaelanikkude poolt on väga laialdaselt tuntud nähe, samuti tuleb ette sagedaid juhtumeid, et laev valemärkide ja -tulede abil õigest sõiduvest valesse juhatakse, kus ta paratamatult karile või madalikule sattub. Merirööv ise on igivanast ajast peale nagu toiduseks kujunenud paljudele rahvakihtidele ja -põlvedele, ja tänapäevgi tuleb seda ette. - Ka Eesti rannikul hukkuvate laevade röövimine oli juba varajasemaist aegadest peale arenenud tavaõigusega põhjendatavaks kombeks. Rahva ajaloolises traditsioonis ja rahvaluules sellekohase motiiviga juttud on mõnigi kord aluse saanud sündinud faktist, mida tõendavad dokumentaalsed andmed. Üks seesugune rahvavaheliselt tuntavaks saanud juttude kompleks, mille tegevusealaks Hiiumaa rannik, on tuntud meil ja välismaal "Ungru-krahvi" lugude all; sellele sarnanevaid jutte teab rannik rahvas väga mitmel pool

X/ Kõrvolar kirjutas on ilmunud esmakordselt "Ajaloolises kirjanduses" 45 XI (1931) lk. 129-140 ja Kõrvolar tõlkes autori poolt mitmele täiendatud.

kõneleđa. 1)

Tormiga randunud laevade röövimisi tunneme meie ajaloos, arvestamata jättes esimest Eesti iseseisvuseaega, kus kahtlemata sellased juhtumid sagedasti esinesid, juba taaniajast peale kuni 19. ja isegi 20 sajandini. Rootsi ajal tulevad ette sel alal mõned oma ulatuslikkuse mõttes üldisemat tähelepanu ärateenivad juhused, nagu laevarikk Saaremaa rannikul 17. sajandi keskel ja siin järgnevas kirjeldatud röövimine. Nii nagu varemini ja hiljemgi on ka Rootsi ajal valitsuse poolt püütud võidelda seesuguste nähtuste vastu, kuigi see võtlus soovitavaid tagajärgi ei kannud. Nii näiteks 14. aprillil 1676 Saaremaa ja Kuresaare kuberner Carl Johannes Sjöblad annab korralduse, et halva komme eest, röövida rannikul õnnetust läbi teinud laevu, karistatakse asjaosalisi surmaga. 2) Ka 1667. a. väl-

1) Nii Tallinna lähedal Viimsis Lüganuse khl. Aa rannikul j. m. Härra R. Viid ~~alepa~~ teatel on Eesti Rahvaluule Arhiivis, E. lk. 50427-50432 jutt "Rannarahvas ja mereröövli amet", saatja S. Lilhein Kuusalust; selles kõneldakse Pärisea neemel hukkuvate laevade röövimisest, mis oli kujunenud sissejuurdunud kombeks - ERA-s leidub kindlasti rohkem teateid laevaröövide kohta, sedalaadi materjali tunneb põhjalikumalt dr. O. L. O. I. t. s. [vt. lühend 2079-5]

2) Russwurm, C. Ueber das Strandrecht in den Ostseeprovinzen, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands X, Riga 1861, lk. 17-18.

jastatud ja 1685.a. uuendatud mereseaduses või -artik-
lites puudutatakse karistusnorme rannaröövi eest ning
sama sisaldab "Königl:Placat wegen gestrandetes und
geborgenes Guht" aastast 1680.³⁾

Kuid harjumus näib mõnikord tugevam olevat kui
seadus.Vaatamata sellele,et Rootsi keskvalitsus,soovi-
des arendada Rootsi ja välismaade vahel kaubanduslikke
suhteid, andis korraldusi laevasõidu teede kindlamaks
muutmiseks ning meriröövi kaotamiseks,toimisiid ranna-
elanikud ikka endise kombe järgi,ning kohapealsed va-
litsusevõimu esindajad sagedasti ei pööranudki erilist
tähelepanu sellele.Ainult asjaolu,et ühe laevariku pu-
hul kahjusajaad on pöördunud keskvalitsuse poole,nõu-
des seaduslikult lubatud kaitset ja kahjude tasumist,
nõuab "rannaõiguse"küsimuse uuesti lahendamisele võt-
mist,et vähemalt sel juhul kinni pidada seaduse normi-
dest.

Teatavasti Karl XI kogu valitsuseaeg püüti astuda
vahenditusse kaubanduslikkusse ühendusse Persiaga,et
sealt otseteed saada tooresaineid.Nende ühenduste loo-

~~3)G e d e r b e r g~~, A.R.,Heinrich Fick.Ein Beitrag zur
russischen Geschichte des XVIII.Jahrhunderts(Acta et
Commentationes Universitatis Tartuensis,B XVII),Tartu
1930, Beilage 1, lk.5-6.

4

miseks viibib ooberstleitnant Fabricius mitmel korral Persias, sõites sinna viimati veel 1696.a. lõpul. Kaubitsemine pidi käima maateed üle Venemaa Narva, mis linn pidi kujunema sellele kaubandusele üheks toetuspunktiks, kust siis kauba mereteed pidi^d toodama Stockholmi. Fabriciuse missionil oligi teatav edu. Armeenia kaupmehed külastasid paaril korral Stockholmi, lõpuks said nad kolmeks aastaks tollivabaduse ning selle järgi alandatud tolli õiguse Narvas, kuhu nende kaupade mahutamiseks riigi poolt eriline kivist hoone osteti. 1696.a. viibisid mõned armeenia kaupmehed oma kaupadega järjekorrasel sõidul siin. Nende kui ka Narva kaupmeeste kaupade vedu toimetas sel korral, millest siin jutt, Lübecki laevniku Hans Scharffenbergi juhatuse all seisev laev "St. Johannes", mis 11. novembril 1696 jooksis ^{Venemaa rannikul} Mahu ja Toolse ranna läheduses asuva väikese Uhtju saarestiku ühe saare randa.

Siit alguse saanud sündm^ustiku kohta on olemas üksikasjalikke andmeid Rootsi Riigiarhiivis

Stockholmis ja Riigi Keskarhiivis Tartus.⁴⁾ Mõningaid lisateateid leidub veel Tallinna ja Narva linnarhiivides. Kuigi hukkamise juures aset leidnud röövimise fakt ei oma muu see aeg Eestis aset leidnud ^{hinnu} sündmustiku juures iseäranis olulist tähtsust, suudab ta siiski huvitavalt iseloomustada ^{"rannaõigust" ning võitlusvorme} rahva olukorda sel ajal ^{Rootsi} ja selgitada tüüpilise näitena laeva hukkamisel toimetatud röövimisi. ^{saamuti} Pealegi on tegelaskond käesoleval juh-
tumul väga suur ja haarab mitmeid elanikkude kihte. Ruumilistel põhjustel on see üks episood "rannaõigusest" järgnevas lühidalt ja peajoonetes esitatud.

1695.a. oli Eestis ^{uugu Rootsis ja hõimude} suur viljakaldus, mis põhjustas kohutava näljaaja; selle tagajärjed ei kadunud niipea. 1696.a. sügise kujunes näljaaja raskemaks järguks. Juba näljaaja algul muutus talunikkude meeleolu rahutuks, õiguslik olund ja kindlusetunne maal olid

4) Rootsi Riigiarhiiv (edaspidi tsiteeritud RRA), Komis- sioner, Livonica, vol. K. 63, 11. nov. 1696 Virumaa rannikul hukkunud laeva röövimise ja põletamise komisjoni ma- terjalid. Kõite paksus 1424 lk., selle juures on inkvi- sitsiooniprotokoll 538 lk. ja kohtu otsus umb. 140 lk. suur. - Riigi Keskarhiivis, Eestimaa rootsiaegses kindral- kubernerari arhiivis (edaspidi tsiteeritud ERKA, ERKKA) asu- vad ~~lahtiste materjalide hulgas, mis praegu arhiveer N. Treumuthi poolt korraldamisel~~, 1696.a. novembris Mahu ranna läheduses hukkunud laeva röövimise uurimist toi- metava komisjoni materjalid a. 1697. ja nimelt advocatus fisci J. Chr. Droummeri süüdistuskirjad ja süüdistatud isikute vastulaused. Peale nende olulisemate materjalide leidub veel vähemtähtsaid andmeid.

Signatuuri
A 763 all

1696.a. iseäranis tugevasti vapustatud; need tegurid üheskoos viisid mõni aasta hiljem pärisrahvastiku valitsusevõimuga ja mõisnikkudega koguni suuremate draamatiliste kokkupõrgeteni. Et õiguslik olund maal tõesti palju soovida jättis, tõendab kujukalt asjaolugi, et näiteks 1696.a. hukati Tallinnas 100 isikut, kes olid ühel või teisel viisil eksinud seaduse vastu; neist ainult üks oli soomlane, teised kõik eestlased.⁵⁾ Nälja tagajärjel algas eriti 1696.a. hilissügisel suur sureremmus. Et olukord ka Virumaa rannikul palju parem ei olnud, kui sisemaal, seda võib näiteks tõendada üks teade veel 1697.a. suvest, kust selgub, et Kunda mõisa alalt on käinud suurel arvul talunikke Tallinnas palumas toetust vilja laenutamise näol kroonu magasinist.⁶⁾ Kohalikule ja ümbruskonna nälgivale rahvastikule tuli lisaks veel oma kodukohtadest häda sunnil rohkearvuliselt lahkunud isikud, kellelt õigusliku korra silmaspidamist raske oli nõuda. Kõik see oli soodsaks pinnaks

5) Westling, G.O.F., Det religiösa och sedliga tillståndet i Estland 1561-1710, Kyrkl. Tidskrift 1897, lk. 373.- Schartau, S., De svenska östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott II. Karolinska Förbundets Årsbok, Lund 1926, lk. 5.

6) Kind.-kuberner Axel Julius de la Gardie Kunda mõisa omanik major Joh. Müller'i lesele 7.VI.1697, ERKA, ERKKA, Registratuur 1697, lk. 104a-b.

7
sellele, et heal juhusel katsuda võtta kust saab, et kergendada oma olukorda. Nii siis "rannaõigusele" lisandus sel korral veel tõsisem põhjus, ^{nälga näl} muutest röövimisest osavõtnute arvu haruldaselt suureks.

Eeltähendatud arhiivianimeil saaksime röövimisest järgmise käsitluse. Merihädalistest lahkus osa paadiga randa, kuna vesi peagi osa laevast täitis, nii et osa kaupu kohe rikutud sai. Peagi saabus kaldalt paat rannaelanikkudega, kes esialgu pakkusid oma abi laadungi päästmisel. Hiljem tulid kohalikud elanikud uuesti oma paatidega laeva juurde ja peagi läks röövimine lahti, mida ei saanud takistada laevamehed ei laeval ega rannal. Laadung koosnes mitmesugustest persia riidekaupadest, samuti Narva ja mõnele Tallinna kaupmehele kuuluvast kaubast, vaatidesse villitud õlust veinist ja muust vähemast, kusjuures ei puudunud ka hõberiistad. Röövijaist jäid paljud enese peagi purju ja ähvardasid laevamehi tappa, kui need tahtsid röövimist takistada. Teade laevaõnnetusest levis kulutulekana kaugemasse ümbruskonda ja lisaks rannikurahvale saabus randa hulgakaupa ka sisemaa talunikke koos mitmete

mõisavalitsejatega. Toolse, Kunda, Malla, Vasta, Aseri, Koogu, Kalvi, Ubja, Andja, Selja, Nurme, Kandle, Varangu, Karula, Päide, Wihula, ja koguni Põlula, Rägavere, Palmse ja Purtse mehed olid välja tulnud, kogu Viru-Nigula ja Haljala kihelkonnad ning osa Rakvere ning Lüganeuse kihelkondadest elasid selle sündmuse tähe all.

Talunikkudest ~~nägi~~ eestvedajatena rõõvimisel, samuti rõõvvara realiseerimisel teotsesid Toolse, Malla ja Kunda mehed Claesze Rein, Tora Maht, Heljo Hanno Poick Ero, Wannelasze Mick, Ero Moritz, Anna Simon, Väike Letipää talunik Salmo Ero Jürgen, Karula talunikkudest eriti Mennicko Mick ja Mennicko Mart, Kalvi talunikud Christa Nicolas, Tehose Jürgen ja Aseri talunik Loki Mart, edasi veel Pakosze Mick, Siwati Micko Mart, Manno Jürgen j.t. Toolse kalurid ja talunikud, kes õnnetuspaigale oma asukoha tõttu pea kõige lähemal asusid, on tegutsenud iseäranis agarasti. Ukswahe oli ainult nende paate randunud laeva ümber umbes 20.

Halvem kogu asja juures on osa, mida näivad siin etendavat eelmainitud mõisate omanikud ja rentnikud. Kuuldes õnnetusest on paljud neist saatnud oma valitsejad koos meestega rannale ja laevale või koguni ise

9

tõttanud õnnetuskohale lähemale. See kahtlemata julgustas talupoegi mitmevõrdselt. Seda asjaolu on ka hiljem ametlik süüdistaja Johan Christoph Droummer oma süüdistuskirjades korduvalt rõhutanud, pannes mõnikord suurema süü mõisaomanikule, kui talunikkudele. Kahtlemata mõned mõisnikest vast püüdsidki takistada röövimist, kuid suurem osa kindlasti oli saagi peal väljas.

Vihula rentnik Jurgen Knorring viibis isiklikult rannal, jagades oma talunikkudega röövitud vara, kusjuures lasi maksta talunikkudel oma võlga röövvaraga. Uhtlasi on ta viimast edasi müünud. Ka ta kaasrentnik Gustav Bernhardt Helffreich on toiminud samuti. Kaldal viibis veel Kalvi mõisa rentnik Otto Eckerman, kes armeenlase Maruta Paulsoni, persia kaupade suurema osa omaniku palvel püüdis küll rahustada omi talupoegi, kuid hiljem siiski röövitud asju vastu võttis. Kandle mõisa omanik Heinrich zur Mühlen, kes oma sõnade järgi tulnud kaldale selleks, et kaupmehe Caspar Kniperi volitusel päästa mis võimalik, olevat saatnud oma talu-

nikke laevale;⁷⁾ kuigi zur Mühlen, nagu ta ise kõneleb, püüdnud hääde sõnadega oma talupoegadelt röövitud vara kätte saada ja need, ^{ning} purjus, kirvedega varustatud, ähvardavalt esinenud, mis tõttu ta ei olevat julgenud muid samme astuda, on ta siiski omandanud röövitud kaupu.

Uhti saarel hukkuva laeva juures viibis Toolse valitseja Oloff Lunde, kes hiljem röövitud varast osa talunikele jättis, osa aga ühele vene rändkaupmehele edasi müüs. Karula omanik kapten Christoph von Rohr saatis oma talunikke koos valitseja Esping'iga laevale; Esping esinenud seal väga toorelt. Kaasa toonud ta muuseas 20 vaati õlut, kuna ta abikaasa koos kahe teise talunikunaisega toimetanud rannalt kodu riidekaupa. 1 vaat õlut jäänud Espingele, ülejäänud läksid Rohr'ile, kes persia kaupu ka Mennicko Mick'ult saanud. Palmse mõisa omanik, major ja maanõunik parun Gustav Christian von der Pahlen'i abikaasa saatis Palmse Joaveski

7) ERKA, ERKKA, nimetatud komisjoni materjalid, zur Mühleni kaitsekirjad komisjonile, prod.8.XI ja 6.XII 1697.

möldrit ostma nii rannikult kui ka talunikkude käest röövitud kaupu, millise ülesande mölderka täitis. Kunda mõisa omanik major Johann Müller ostis talunikkudelt, kes röövisid, õlut ja viina, ühtlasi jagas ^{ta} Claesze Reinu ja teiste talunikkudega riidekraami, kusjuures tegelased olid ^{veel} ka mõisa valitseja, kubjas ja kilter. Maanõunik Tönnis Johan von Bellingshausen'i lesk saatis ühe oma teenija, talle raha andes, randa ^{röövitut} kaupa ostma, samuti saatis pealik Jacob Krock oma mehed laevale.

Röövitud kaupa ostsid või muul teel omandasid veel meeskohtunik Christoph Tiesenhausen, haagikohtunik Hans Ernst Maydel, kapten Herman Löwe, leitnant Retgert von Baggehuffud, leitnant Hans Hinrich Fock, inspektor Peter Gawelius oma abikaasaga, obris ja maanõunik Wrangel'i abikaasa pärijad Vastast, leitnant Raabe lesk Metta von Mohrenschild, Vasta valitseja Jurgen Wolter Fabrica, Rägavere valitseja Martin Norsch, valitsejad Andreas Törne, Andreas Winter ja Johann Witte, edasi Martin Clement j.t.

Röövimine kestis mõned päevad. Rannale toodud kaupa-

Obs! kätte saadud
Ver Mehren ja von Mehren

12

dest võeti üks osa ja viidi ära ümberhulkuvate võõraste
~~inimeste~~
~~salkade~~ poolt. Lõpuks pandi laeva vrakk põlema, kuid
kaubitsemine rannikul jätkus veel^{gi} edasi. Teated ulatu-
vad sellest peagi ka Rakveresse, Narva ja Tallinna; vii-
masesse linna kaupmees Cornelius ver Mehren'ile teatas
laevaõnnetusest 12.novembril 1696 Kandle mõisast Hein-
rich zur Mühlen. Ver Mehren'ilt teate saades sõitsid
Tallinnast kohapeale välja kaupmehed vennaksed Thomas,
Berend Johann ja Jürgen von Wehren'id ning Johan Gos-
brock. Teel Kandle mõisa on nad talunikelt ostnud kaupu
veel paar nädalat peale laevaõnnetust. Märksa kiiremini
olid õnnetusekoha läheduses rannal muidugi Rakvere kaup-
mehed vennad Repsdorff'id. Samuti on kaupa ostnud Rak-
verest Wolmar Graff, rätsepp Johan Foeninger, kangur Ber-
thel Rāman jne.

Röövitud kaubast osa müüdi edasi ja sattus niiviisi
kiiresti kaugele õnnetuspaigast, isegi Liivimaale Tartu
ja mujale. Osa kaupa varjasid nii röövijad kui muul teel
selle omandanud isikud. Armeenia kaupmehed käisid küll
ringi mitmes mõisas, kuhu teadsid osa kaupa veetud ole-
vat, neile anti aga esialgu õige väikene osa välja. Ka

7 päästeosa = see
 on varustatud mis pidi
 kuuluma päästele päästuse eest

Narva ja Tallinna kaupmehed saatsid oma volinikud välja, et päästa sealt, kus see veel võimalik. Volninik Johan Hacks on talitanudki õige energiliselt, isegi esineb vähemaid kokkupõrkeid maanteil talunikkude salkadega, kes kord päästeosale, kord tavaõigusele põhjendades ei soovi nii kergesti saadud varast lahkuda. Tähtsam asjaolu on, et voliniku tegevuse kaudu saadakse hulga andmeid röövijate ja varjajate kohta. Osa annab nüüd vabatahtlikult käest, mida oli muretsenud laeva varandusest. Läbiotsimistel talunikkude juures aitab otsijaid osa mõisnikke ja rentnikke, teine osa aga näib seda ilmselt takistanud olevat. Näiteks kui Karula omanik von Rohri paluti vangistada üht peategelast Mennicko Mick'u, ei tee seda Rohr ja Mick saab põgenema, millega Rohr on nähtavasti katsunud oma suhtumist röövisse uurijaile ebaselgemaks teha.⁸⁾ Mennicko Mick tabatakse alles umbes aasta pärast.

Kindral-kuberner Tallinnas saab laevaõnnetusest tea-

8) ERKA, ERKKA, nim.kom.materjalid, Droummeri libell, prod.30.VI 1697 ja replica, prod.10.VII 1697 von Rohri vastu; Droummeri süüdistuskiri Mennicko Mick'u vastu, prod.29.XI 1697.

te novembri keskel. Hiljem hoolitses sündmuse üksikasjaliku valgustamise eest armeenlane Maruta Paulson oma kaaslastega, esitades kahjude suuruse kindlaksmääramiseks arve ja nõudes selle tasumist mereseaduse põhjal. Näeme koguni, et armeenlased on püüdnud võita, mis vähegi võimalik. Nad ei soovi tasu maksmist röövvara omandajalt natuuras, vaid puhtas rahas, sellejuures ei ole nad küllalt silmas pidanud, et osa kaupa sai rikutud vee läbi juba kohe laeva randumisel; nad soovivad, et neile kuuluva laadungi väärtus pea täies ulatuses ära maksetakse.

Kuna kogu asi oli saanud juba suure ulatuse, pidi ka kindral-kuberner Axel Julius de la Gardie selle lahendamiseks energilisemalt samme astuma. Et aga de la Gardie omal initsiatiivil Eestimaal kunagi erilisemat viljakat tegevust ühelgi alal ei avaldanud, evimata seejuures näiteks sranaseid iseloomu andekkuse omadusi, kui need olid Liivimaa tobleaegsel kindral-kuberner Erik Dahlbergil, siis esialgu ka kõnealloleva laevaõnnetuse suhtes ei toimeta ta suurema agarusega. On siiski võimalik, et kindr^{al}-kuberneril tähelepanu seeaeg

oli pööratud hertsogkonna üldisele olundile, mis jär-
 jesti halvemaks muutus, ja mis tegi arusaadavamaks de
 la Gardiele peaaegu lootuse kaotanud pahva tegutsemis-
 motiive selle röövimise puhul. Siiski saadab ta sõdureid
 kohapeale ja novembri lõpul teatab ää mõisnikale ja
 rentnikele õnnetuspaiga läheduskonnas, et kuna laeva
 volinikel ja sõdureil ei ole läinud korda varastatud
 kraami kätte saada talunikest, tuleb mõisnikel hoolitse-
 da, et talunikud seda kätte annaksid. Talunikud ja mõis-
 nikud, kes röövitud vara tagasi ei anna, on koheldavad
 kui vargad.⁹⁾ 16.detsembril 1696 saadab ta rea kirju
 Haljala ja Viru-Nigula mõisnikele ja rentnikele terve
 rea talunikest peasüüdlaste (meeste ja naiste) vangis-
 tamiseks ning valju valve all Tallinna lossi toomiseks,
 ja et ülekuulamisele Tallinnasse 18.jaanuaril ilmuksid
 Karula ^{maas rentnik} von Rohr ja ta valitseja Esping, samuti Toolse
 valitseja Lunde.¹⁰⁾ Kuna Koogu rentnik Friedrich Johan

9) ERKA, ERKKA, Reg. 1696, lk. 199a-b, kind. - kub. mõisnike-
 le 23.XI 1696

10) tsit. köide, lk. 211a-b, kind. kub. von Rohr'ile, maanõu-
 nik H.H.v.Tiesenhauseni lesele, pealik Jacob Kroock'ile,
 Koogu rentnik pealik Friedrich Johan Schweder'ile, @a Lun-
 de'le, Pürtse mõisa inspektor Magnus Black'ile, rentnik O.
 Ekerman'ile, major J.Müller'ile ja Põide mõisa valitse-
 jale 16.XII 1696.

Schweder oma jõuga ei saanud talunikkude vangistamisega hakkama, teeb kin.-kub. korralduse, et talle abiks oleks seal ümbruskonnas asuv ohvitser koos ratsanikkudega, ühtlasi ülekuulamisel saadud andmeil nõuab ta 4. veebruaril 1697 viibimata ülekuulamiseks Tallinnasse tulemist Vihula rentnik Helffreichilt, vastupidisel korral temaga teisiti talitada ähvardades, samuti pidi ilmuma tolliametnik Weyland ja inspektor Peter Gawelius; viimane pidi ühtlasi kinni võtma ja Tallinna tuua laskma mõned valitsejad ja talunikud. Samal päeval teeb ^{de la Gardie} ta korralduse ühele allohvitserile koos 4 sõduriga Põlula mõisa minekuks, et arreteerida valitseja Erich Voss ja tuua Tallinna ülekuulamiseks.¹¹⁾

Kind.^{ral}-kuberner teatab asjast loomulikult ka kuningale, kelle poole peagi ka armeenia kaupmehed pöörduvad. Edasi on palunud ^{Axel Julius de la Gardie} kind.~~kuberner~~ oma Liivimaa amet-^{ve}onda, et see laseks järele kuulata linnades ja maal, kas seal ei leidu laevalt röövitud kaupu. Dahlberg

11) ERKA, ERKKA, Reg.1697, lk.12a, ^{u.kub. de la Gardie} kind.~~kub.~~ rentnik Fr.J.Schweder'ile 27.I 1697 ja lk.14b, kind.-kub.Helffreich'ile, P.Gaweliusele, Weylandile ja ühele allohvitserile 4.II 1697.

ongi täitnud selle palve.¹²⁾

Teades, et kuningas ^{Karl XI} kaubanduslikekude vahekordade
 arendamise ^{tõttu} ~~mõttes~~ nõuab asja kiiret lahendamist, on de
 la Gardie lõpuks otsustavamalt tegutsenud. Juba jaanu-
 ari lõpul 1697 kavatseb ta laeva volinik Johann Haecks'i
 koos sõduritega saata kohapeal^e peidetud vara otsima ja
 Tallinna tooma, teeb aga lõpliku korralduse ses suhtes
 5. veebruaril. Ta saadab vastava kaaskirjaga välja
 Toolse ümbrusesse allohvitseri 6 sõduriga, kusjuures
 neil kaasas on kolm vangistatud talunikku, kes pidid
 näitama lähemalt koha, kuhu laevalt röövitud hõbeasjad
 maha olid maetud. Sõdurid pidid tooma röövitud vara
 Tallinna, ühtlasi vangistama veel mõned talunikud. Sa-
 mal päeval on avaldanud ^{Sexton} kind.-kuberner ka trükitud
 saksakeelse plakaadi, kus teatab, et igapäev tulevat
 teateid, paljud vastavale korraldusele vaatamata ei ole
 laevalt päritud vara veel ära andnud ja seetõttu iga
 päev peab sõdureid välja saatma läbiotsimiste toimetata-

12) Gesellschaft für Geschichte u. Altertumskunde
 raamatukogu Riias, Liivimaa rootsiaegne kind.-kub.
 arhiiv, Reg. 1697, II, lk. 16-17, Dahlberg de la Gardiele
 25. I 1697.

miseks; ta nõuab, et kõik, kel on kas ostu või muul
 teel saadud röövitud kaupu, peavad need välja andma,
 ja kui keegi teab teisel seesugust vara olevat, tuleb
 tal sellest ametivõimudele teatada. Selle korralduse vastu eksijaid
 ähvardab ~~kind~~:kuberner karistada surmaga. - Seda kor-
 raldust tuli õpetajail rahvale viivitamata laevahuku paiga
 ümberkaudseis kihelkondades kantslist teatavaks teha.¹³⁾

Esialgu on laevaröövimise asja uurinud Tallinna
 lossikohus, kuid et kohtuasju see aeg üldse väga roh-
 kesti otsustada oli ja et paljud süüalused käisid osalt
 meeskohtu jurisdiktsiooni alla, otsustas ~~kind~~.-kuberner
^{de la Gardie} röövimise uurimises ja kohtuotsuse tegemiseks asutada
 erilise komisjoni, mida ta nimetab ise judicium mixtum.
 26.jaanuaril määrab ta ^{selle} segakohtu või komisjoni esimeheks
 oobristleitnant maanõunik Herman von Fersen'i ja komis-
 joni tegevuse alguseks ^{terminiks} 27.jaanuari 1697. Segakohtu liik-
 meiks või assessoreiks nimetab ta rittmeister meeskoh-

13) ERKA, ERKka, Reg.1697, lk.13a, ~~kind~~.-kub.kaaskiri
 27.I 1697 (mahatõmmatud) ja lk.16a, ~~kind~~.-kub. kaaskiri
 5.II 1697. - Sama arhiiv, Placata von 1690 bis 1699,
 nr.59.

kapten
 tunik Fabian von Tiesenhausen'i, ja haagikohtunik Hans
 Ernst von Wulfframsdorff'i, assessorid Magnus Johan
 Eckeschild'i ja Wilhelm Heinrich Leutner'i.¹⁴⁾ See
 otsus segakohtu asutamiseks kooskõlales kahtlemata ku-
 ninga sooviga, uurida laevahuku küsimust kiiresti ja
 õiglaselt. Juba 14.jaanuaril on kuningas teinud korral-
 duse asja uurimiseks. 19.mail eestkoste-valitsus veel-
 kord kordab küsimuse põhjalikku uurimise ja kiire otsus-
 tamise vajadust ja 29.mail ^{Sestime} kind.-kuberner uuendab ja
 suurendab komisjoni, mis vahepeal oli mõneks ajaks oma
 tegevuse katkestanud, koosseisu. Uuteks assessoreiks
 kutsub ta obrister ja maanõunik Herman von Bellings-
 hausen'i, rittmeister Johan Baddehufwud'i, assessorid
 Georg Heinrich Eccard'i ja Daniel Rudbeck'i ning ^{Tallima} rae-
 liikmed Dirik Reimersi ning Johan Hueck'i, kusjuures
 ära jäid assessor Eckeschild.¹⁵⁾ Hiljem on komisjoni
 töölt ära jäänud veel assessor Daniel Rudbeck, ^{mees} kohtunik
 F.v.Tiesenhausen ja rittmeister J.Baggehufwud, mõni

14) ERKA, ERKKA, Reg.1697, lk.11a, kind.-kub.mainitud
 isikuile 26.I 1697.

15) tsit.kõide lk.1006, kind.-kub.mainitud isikuile
 29.V 1697.

neist nähtavasti komisjonis lahtipuhkenud tuli tõttu. Nende asemel võtab 1697.a. lõpul komisjoni töödest osa assessor Martin von Grotenhielm.¹⁶⁾

Selle komisjoni tegevus esialgu on nähtavasti piirdu-
nud ülekuulamisega ja andmete kogumisega. Üldiselt
aga komisjoni töö võib tekitada mitmesugust hindamist.
Aja raskus võis siin kaasa mõjuda, nälgiva rahva süü-
di mõistmisel tuli võibolla rohkem kui harilikult ar-
vestada üldisest olundist mõjutatud teguritega. Süüd-
laste seas figureerisid mitmed tuntud aadlisugude esin-
dajad, mis võis otseselt või kaudselt mõju avaldada ko-
misjoniliikmeile, kes peale selle sagedasti olid oma
isiklikkude asjade toimetamisega. Aja tüübilise nähtuse-
na puhkevad komisjonis lisaks lisaks kõigile veel
"rangi" tülid, mida lahendama peab koguni eestkoste-
valitsus oma kirjaga 27.augustist 1697, kuid mis hiljem-
gi sügisel end komisjonis tunda andsid. Et komisjonis
tööõhkkonda soodsamaks muuta, soovivad selle liikmed,
et kind.-kuberner komisjoni juhtimise oma kätte võttaks,

16) tsit.kõide, lk.210b, kind.-kub.Grotenhielmile
2.XI 1697.

mida see jälle omakord keeldub tegemast põhjendusega, et tema selleks valitsuse poolt eriliselt määratud ei olevat.¹⁷⁾ Igatahes kõikenaed asjaolud tegid komisjoni töö väga pikaldaseks, ^{see} seisab mõnikorda pikemat aega. Armeenlane Maruta Paulson pöördub ^{aga} eestkoste-valitsuse poole, Persia kaubandusele antud privileegide alusel paludes, et kuningas tasumise küsimuse lahendamise endale võttaks, eestkoste-valitsus ^{omavõtt} saadab korduvalt kindral-kubernerile valjusisulisi kirju, nõudes komisjonilt kiiremat ja tagajärjekamat tööd. (27.augustil, 2. ja 16. oktoobril). Iseloomulik ses suhtes on kiri 2.oktoobrist 1697.¹⁸⁾

Selles kirjas, tehes de la Gardiele ülesandeks asja võimalikult kiiremini otsustada, süüdistab eestkoste-valitsus nii komisjoni viljatut tegevust kui ka mõningaid ^{kestimata} aadlikke, kes end teataval määral oma kõrge ja aadliku seisuse kaudu kaitsta püüavad, seletades, et

17) Tsit.kõide, lk.2356, kind.-kub.komisjoniliikmeile 30.XI 1697.

18) Russwurm.C. Nachtrag zu dem Aufsätze über das Strandrecht, Mittheilungen XI, Riga 1868, lk.256-259.

mida kõrgemasse seisusse mõni isik kuulub, seda enam talle häbistavam ja lubamatum on röövkaubandusega tegeleda. Asjaolu, et mitmed eelmainitud isikuist vabandavad end tavaõigusega, jättab varju kogu rahva peale välismaast. Et üldse seesuguste nähtuste vastu võidelda, ühtlasi selgitada niisuguse tavaõiguse põhjendamatus ja ranga karistuse ähvardamise mõjul hoiatavalt mõjutada rahvast, on küniga nimel 6.detsembril 1697 üle riigi avaldatud plakaat, mis Eestimaal peale saksa keele ka eesti keeles trükiti ja eriti merelähedastes kihelkondades kästi rahvale teatavaks teha. See plakaat näeb ette valjuid karistusi, enamasti surmaga, laevade õigelt teelt eksitajaile, hukkuvate laevade vara röövi-jaile, ostjaile jne.¹⁹⁾

Vaatamata aeglusele, millega komisjon uurimist toimetask, jõuab ta sellega 1697.a. jooksul peaaegu lõpule.

¹⁹⁾ Eestikeelne plakaat on avaldatud: Saareste, A. ja Cederberg A.R., Valik Eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a.1524-1739. (Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XVI.) Tartu 1925-1931, lk.265-269 (nr.119). Eelmärkuses sellega tähendatakse, et eestikeelne eksemplaar asub Õpetatud Eesti Seltsi kogus. Tegelikult on neid veel ERKA-s mitmes eksemplaaris ja nähtavasti veel mõnes teises arhiiviski. Saksakeelset tõlget rootsi keelest vt. Russwurm C., Ueber das Strandrecht etc., Mittheilungen X, lk.19-22.

Advocatus fisci Droummer esitab oma libelliid aadlikkute, valitsejate ja linnakodanikkude vastu juba suve keskel komisjonile (sisse tulnud 30. juunil). Neile on süüdistatavad esitanud vastulaused. Enamuses toonitatakse, et röövkauba ost sündinud teadmatuses, et see röövitud on. Sagedasti tuuakse ette, et vana kombe järgi õigus on laevalt kaupa omale võtta, kui meeskond sellelt lahkunud, või jälle olevat õiguseks kujunenud päästetöö eest saada teatava osa. Droummer põhjendatult lükkab tagasi need väited, ühtlasi esitades süüdistavate vastu nõudmised, et need peale muu karistuse ja kohtulõivude kandmise peavad tasuma omandatud vara neljakordses väärtuses. Nii näiteks esitab ta Rbhri vastu nõudmise 1124 sp. ^{reis} riigitaalri 32 ⁵⁰⁰ valge ulatuses, meeskohtunik Tiesenhausenil tuleks selle järgi maksta 2084 sp. riigit. 60 ⁵⁰⁰ valget, haagikohtunik Maydelil 386 sp. riigit., leitnant Baggehufwudil 173 sp. riigit. 50 ⁰ ✓., pealik Krockil 494 sp. riigit. 60 ⁰ ✓., M. Clementil 1009 sp. riigit. 44 ⁰ ✓., valitseja Fabrical 156 sp. 6 ⁰ ✓. jne.

kuna asjaosaliste arv oli väga suur, siis tekkis

raskusi nende kinnivõtmise ja ülalpidamisega. Rahutu
 ja rüüsa ~~nälg~~ aja tõttu sündis üldse rohkesti kuritegusid, asju ei
 saadud kiiresti otsustada ja vanglad olid kinnivõetuid täis. Näiteks teeb ^{Sutimar} kind.- kuberneri 4 juunil 1697
 korralduse Harju ja kõigile teistele meeskohtunikele, et, kuna külviaeg möödus, need oma assessoritega kohe linna tuleksid kohtuasjade otsustamiseks, sest vanglas istuvat juba pikemat aega palju isikuid eeluurimisel, kannatades ja isegi surres seal.²⁰⁾ Kinnivõetute majapidamised ähvardasid hukkuda. Et seda kuidagi veel vältida, teeb de la Gardie käesolevas asjas juba 8. märtsil ¹⁶⁹⁷ korralduse, et talunikud, kes vangistatud, kuid kelle süü nii suur ei ole, et see surmaga karistamist nõuaks, peale ülekuulamist saaks lahti lastud. Veel aasta lõpul teatab Droummer kind.-kubernerile, ^{de la Gardie} et röövimise eest vastutusevõtmisele kuulaksid umbes 1000 talunikku, kuid niisugust hulka rahvast ei saavat siiski valjult karistada ega suuda ka vanglad neid mahutada. Seetõttu taebki de la Gardie 11. detsembril 1697 kuningale teatavaks, lõpulik kõik asjale on antud ainult

20) ERKA, ERKKA, reg. 1697, lk. 102b.

6 talupoja - peasüüdlase suhtes, kes relvadega huk-
 kunud laeva meeskonna vastu üles astunud ja kes arva-
 tavasti surma mõistetakse. Teiste rohkearvselts vangis-
 tatud talunikkudest osavõtjate kohta teeb ta ettepane-
 ku, et need vabastataks ja piirduks ainult ^{eesvõitjate} juhtidega,
 et mitte ruineerida kõike talunikke. Ühtlasi ta tea-
 tab, et ^{aga} osalised on suurelt osalt kroonumõisade taluni-
 kud, kes ikalduse tõttu on raskesti vaesunud, kuna maa
 aga ^{lõbi} näljahäda ^{känu} suurel määral tühjunud. Röövimisest
 osavõtnud valitsejatelt, foogtidelt ja aadlikute teeni-
 jatelt soovitab ^{ta} karistuse lunastamiseks ^{võtta} rahatrahvi. 21)

Kuningas soostus neile ettepanekule ja niiviisi
 pääsesid pea kõik talunikud kergelt, samuti ei võinud
 nuriseda ka mõisnikud, rentnikud ja nende teenijad.
 1698.a. mõistetakse surma 6 taluniku: Claesze Rein,
 Christa Nicolas, Siwati Micko Mart, Tehose Jürgen,
 Mennicko Mick ja Mauno Jürgen. Viimasele antakse siiski
 lõpuks armu, ta saab vaid 20 paari vitsu. Claesze Rei-
 nul, Christa Nicolasel ja Siwati Micko Mardil pidi pead

21) RRA, Livonica, ERKKA, A.J.de la Gardie kontsepti-
 tid kirjakest kuningale 1694-1699.

kirvega maha raiutama, kehaä rattale asetatama ja sinna
 ka pead külge naelutatama, kuna Tehose Jürgen ja Men-
 nicko Mick mõisteti surma poomise läbi. Karistus pidi
 täide saadetama Toolse rannikul, et selle kaudu kohalik
 rahvas hirmutatud saaks. Vähemaid karistusi ja raha-
 trahve määrati veel 47 isikule, enamasti kõigile neile,
 kellest eelpool kõneldud. ^{von der} Pahleni pärijad näiteks pi-
 did varastatud kraami ostmise ja müümise eest maksma
 1157 sp.riigt.52 ⁰ 22)

Kuna trahve rahas sisse nõuda ei suudetud, siis
 teostati eksekutsioon ^{karistatavate} liikuva ja liikumata varanduse
~~ära~~ võtmise näol. Veel 28. juunil 1698 kind.-kuberner tea-
 tab saksakeelses plakaadis, et seda varandust ei ole
 ikka veel puhtas rahas välja lunastatud, et rahuldada
 armeenlaste nõudmisi. Seetõttu annab de la Gardie 8
 päevalise tähtaja, mille möödumisel realiseeritase
 varandus avalikul müügil. ²³⁾ # Mis surmamõistetuisse
 puutub, siis saadeti otsus nende kohta täide 1699. zas-
 tai, ja mitte Toolse rannikul, vaid Tallinnas. ²⁴⁾

22) RRA, K 63, kohtuotsuste osa.

23) ERKA, ERKKA, Placata von 1690 bis 1699, nr. 81.

24) sama arhiiv, verifikatsiooni raamat 1699,
 vt. ka Schartan, op. cit, lk. 5.

[Lisaleht 2a.]

Eesti Rahvalaule Arhiivis, signatuur E 86006/7(3) all on 1934. a.

B. Pärli poolt Kihnu saarelt bla. vana M. Verini suust üles kirjutatud koor rahvalaul "Hea ja halb mees", mille alguses leiduvad rannaõigust harrastava rahva soonid iseloomustava väljenduse:

"Olgu müüd jumal tänatud,
Kes kannas põhjasta puhuma,
Edelasta hüüdemaise.

Aas aga laevad mede randa,
Aerud mede aeda peale, ...

— — — — —
— — — — —

Laul jätkub:

"Ootame, ootame, saame näha
Kuidas seda laeva lõhutakse,
Peelid, paelad purustakse,
Kas temäl sees on siidi vihid,
Siidi vihid, nõidi kimbud. ...

— — — — —
Edasi kõneleb laul kurejast mehest.

Mainitud arhiivis on mitmeid Tšigri ainetükke, mis kajastavad
Caesaröövi ja rannajärgi, viiti ühenduses "Ungrii ualvi"
looga. Viimase kohta on ilmunud rohkesti ilukirjandustükke
ja teaduslikegi uurimusi; moodustades terve sellekohase literatuuri.

Mis surmamäistatud talupoegadele puutub, siis karatschi
 nad hukata Toolse rannikul paigas, kus toodi rõõritud kaup maale,
 et siirutada rahvale hirmu ja vöörutada teda rannatõiguse
 kaotamisest. Karistuse alla kuuluvad 6 talupoega pidi transporteerima
 sama ühe korporali, ühe kornetaabli ja kaheksa sõduri valve all
 Tallinnast Toolsele ja selleks tuli maanteeäärseil mõisadel anda
 kaheksa hobust kühidiks. Kärula ja Kalvi mõisad pidid anda kurniteo-
 paigal (^m~~in~~ loco delicti) völla üles seadma. Kuna aga kardeti, et
 rahvas ümbuskonnas vastu hakkab ja katset teeb taistada karis-
 tuse täiderviimist, et viivisi mäss tekib, siis tehti rittmeister Fabian Ka-
 küllile ülesandeks, et ta oma kompaniist karistuspäigale saadaks
 ühe leitnandi, kaks korporali ja 40 sõdurit, kes laetud prüssidega
 pidid kohapeal korta pidama ja kõik teakiimisolevad korratud

maha suruma. Sellejuures pidi värsale ise aga esinema väga ettevaatlikult ja tagasihoidlikult, et omalt poolt mitte väljakutsuda ~~mitte~~ vastesse. Ka karistuseluseid saatev meeskonad pidi nii teel kui hukkamispaigal olema kogu aeg laetud relvadega.²⁴⁾

Lisaks neist ulatuslikult ja ettevaatlikult ettevalmistused ei olnud kas küllaldased, kuna võidi karta suurema määra Teekimist, või olid siin teinud põhjused mõõtnandvad, igatahes näib, et talupajad ei harrastanud mitte Toolse rannikul, vaid Tallinnas ja 1699. aastal²⁵

24) ERKA, ERKKA, Reg. 1698, lk. 252a-b ja 253a, k.-kub. kiri, kiri dateeritud Kuimetsas 11. VIII 1698.

25) ERKA, ERKKA, verifikatsioonide raamat 1699, vt. ka Schartau, op. cit, lk. 5.

Et laeva hukkumisel varanduse röövi ja karistada
 said, siis võeti asjaomaste poolt juba unustusse
 vaibunud lood jälle päevavalgele ning hakati ka teiste
 laevaröövide eest kahjutasu nõudma. Nii asutati
 1698.a. lõpul komisjon Tallinna sadamas ühe hukkunud
 laeva röövimise uurimiseks. ²⁶⁾

Eelnevas kirjeldatud laevahuku ja selle juures aset
 leidnud röövimise lugu valgustab kujukalt selleaegseid
 kombeid mitte üksi talurahva, vaid ka ülimuslike
 kihtide, mõisaomanikkude ja -rentnikkude, valitsejate,
 kroonumõisa foogdide ja teiste keskel, kusjuures män-
 gus on ka Eestimaa aadlisugukondade mõned tuntumad
 nimeid. Juba eestkoste-valitsus oma kirjaga 2.oktoobrist
 1697 on õieti iseloomustanud nende tegevuse väärtust.
 Et talunik, osalt raske häda sunnil, osalt teadmatusel
 talitades vana kombe alusel või lihtsalt saagi peale
 välja minnes, röövimist ühel või teisel teel osa võt-
 tis, on kindlasti enam arusaadav, kui asjaolu, et see
 aeg märksa kõrgemal kultuursel tasapinnal olla tahtvat

26) ERKA, ERKKA, Placata v. 1690 b.1699, nr.84.

kihid kaastegevad ja varjajad loo juures olid. Kuigi karistus mõningaid talunikke kõrgema määraga tabas ja neid seega ametlikult asja juhtideks tunnistas, mida nad olidki, siis ka asjaosalised teisest kihist annavad tõenduse oma madalast tasapinnast ning üldse iseloomustavad maaülemusliku kihi ühe osa selleaegset meelelaadi ja tegutsemisesuundi.

Karistus ise, mille teras ots oli shtitud surma. Otsuste hool rannarahuastiku võõrutamisele rannatõiguse kuni tava kaotamisest, ei avaldanud kohe peal pea mingit mõju. Kolm aastat hiljem, 1699. a. septembris randus üks laev pea samas paigas, nimelt Maaku juures. Laadungiks olid peale muu ka hollandi prüssid. Umbes kolm tuhat prüssi prünki kohalike talupoegade poolt ja osalt müüdi rahva hirmu eest edasi.²⁶⁾ Palju prüsse

²⁶⁾ Chr. Keel, Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. Dorpat 1875, lk. 66.

jäi rahva kätte ja neid kasutati hea eduga juba aasta hiljem,
 Põhja sõja lahispulmed, uni venelased Virumaale sisse tungisid.
 Et mujalgi rannikul rannaõigus ja laavarööv edasi äitis,
 näeme sellestki, et Tallinnas 1696. ja 1698. a. ning Hiiumaal
 1698. a. rannikul laevad rööviti.

Omanõud oli sunnitud kine valitus 18. veebruaril
 1770 publitseerima korralduse, mis keelas surmanõudluse
 ähvardusel laavaröövi, sest vaheljal olid rannaelanikud
 elavalt kaotanud rannaõigust. Rannaõigus tavana
 on halhist minevikust olnud kasutamisel ja veel 19. sajandi
 erimesel poolel püüti rannikul saada lisasissetulekut
 hukkunud laevade^{et} või merest uhutatud esemete kaudu.
 Rannakultuuri matas küll rannikul laevade järele ning
 nende vara toimetati mõisa, kuid sellest seadusest kõrvale-
 hiilimisi toimus alati.

O. Lii.